

Vierdaagse werkweek

Zal de vierdaagse werkweek een feit zijn voor het jaar 2000? Komt verkorting van de arbeidstijd weer terug in de aandacht, of is dat bij de huidige teruggang van de economie een dure en dus vrome wens? De tekens wijzen in eerste instantie in verschillende richtingen.

Het ene signaal is dat mensen langer in het arbeidsproces moeten blijven. Regelingen voor vervroegde uittreding - verreweg de meest populaire vorm van verkorting van de arbeidsduur - gaan in verschillende bedrijfstakingen, ook bij de overheid, geleidelijk op de helling. Met het oog op de te verwachten vergrijzing van de bevolking is de VUT te duur en moet er langer gewerkt gaan worden. In het onderwijs is een nieuw seniorenbeleid ingevoerd dat meer aan eigen bijdragen vraagt; oudere docenten geven voorrang aan doorwerken boven inleveren voor een gedeeltelijke uittreding, waardoor de regeling het doel voorbijschiet. Aan de gebruikelijke voorrang van ouderen bij ontslagprocedures en reorganisaties zijn onlangs wettelijke belemmeringen opgelegd. En de werkgeversorganisatie VNO heeft zelfs de proefballon opgelaten dat de leeftijd waarop men AOW-gerechtigd wordt twee jaar omhoog zou moeten.

Het andere signaal is, dat in de nieuwe cao voor de warenhuizen Bijenkorf en Hema een vierdaagse werkweek wordt ingevoerd voor het grootste deel van het jaar; de werktijd wordt vijfdaags gedurende maximaal zes weken in de drukke periode. De werkgever is blij met de flexibilisering van de werktijd, terwijl de werknemers hopen op een uitbreiding van de werkgelegenheid met 500 plaatsen op een personeelsbestand van 24.000. Hoewel de feitelijke arbeidstijdverkorting in dit contract relatief beperkt is (36 naar 35 uur), mag zeker van een doorbraak worden gesproken. Een vierdaagse werkweek, in een grotere cao als deze, heeft een baanbrekend karakter en gaat verder dan bijvoorbeeld de vrije vrijdagmiddag die in de recessie van het begin van de jaren tachtig wel druk werd besproken, maar die niet van de grond kwam. Natuurlijk houden de onderhandelaars staande dat deze overeenkomst een schoolvoorbeeld is van maatwerk, dat niet zo maar over te

planten is naar andere cao's. Dat betekent niet dat er geen voorbeeldwerking van kan uitgaan.

Bij nadere beschouwing vullen de genoemde tendenzen elkaar aan. Minder snel uittreden, beperking van de werkdruk, verlenging van de verblijfsduur in het arbeidsproces, en vergroting van het draagvlak voor de oudedagsvoorziening kan bevorderd worden door een generiek kortere werkweek, vooral in een periode waarin de werkloosheid dramatisch stijgt. Dit mag aanleiding zijn voor een misschien gewaagde maar toch voor de hand liggende voorstelling: de vierdaagse werkweek zal rond het jaar 2000 een feit zijn voor de meeste banen. Kortere werken - als een collectieve regeling, en niet alleen als een individuele keuze - zal weer hoger op de agenda komen te staan. De motieven daarvoor liggen op verschillende terreinen. Een kortere wekelijkse werktijd is bevorderend voor herverdeling van beroepsarbeid en huishoudelijke arbeid, en is als zodanig welvaartsverhogend. Tegelijkertijd past kortere werken in een beleid om de stijgende werkloosheid het hoofd te bieden. Het zal zich opdringen als oplossing omdat er weinig alternatieven zijn.

Verkorting van de arbeidsduur is een seculiere trend. Honderd jaar geleden bedroeg in West-Europa het aantal gewerkte uren per werkende 2700 à 2800 per jaar. Geen wonder dat de arbeidersbeweging in die tijd de wettelijke normering van de werkdag tot maximaal acht uren hoog op de agenda zette, zoals in het Erfurter programma van de Duitse sociaal-democratie van 1891. 'Bevrijding van de arbeid' heeft dan een dubbele betekenis. Rond 1980 was het aantal uren gedaald tot rond 1700 uur. Aan het eind van de jaren tachtig is de werktijd gemiddeld ruim 1600 uur.¹ Er is een ingebakken behoefte van mensen om de tijd die besteed wordt aan beroepsmatige arbeid te bekorten ter wille van persoonlijke vrijheid en ontplooiing. Het is aannemelijk dat de opbrengsten van de trendmatige stijging van de arbeidsproductiviteit worden benut voor een kortere werktijd, waardoor ook een hogere technologische werkloosheid voorkomen wordt. Dat standpunt wordt wel sprekend naar voren gebracht in de Principles van John Stuart Mill, waar hij de voordelen van een stationaire toestand van kapitaal en inkomen motiveert:

*'I confess I am not charmed with the ideal of life held out by those who think that the normal state of human beings is that of struggling to get on; that the trampling, crushing, elbowing, and treading on each other's heels, which form the existing type of social life, are the most desirable lot of human kind, or anything but the disagreeable symptoms of one of the phases of industrial progress.'*²

¹ Cijfers van A. Maddison, 1982, *Phases of Capitalist Development*, Oxford.

² J.S. Mill, *Principles of Political Economy*, first published 1848, book IV, chapter VI, §2; geciteerd naar Penguin - uitgave (1985).

Een hooggestemde visie als die van Mill behoudt altijd een utopisch karakter. Het myopisch geploeter met de problemen van elke dag lijkt daarmee in eerste instantie niet in overeenstemming gebracht te kunnen worden. De werkloosheid ontwikkelt zich in korte tijd opnieuw tot een van de voornaamste sociaal-economische problemen - zo niet het voornaamste. Het aantal werkzoekenden zonder baan neemt, evenals het aantal mensen met een werkloosheidsuitkering, over de laatste twee jaar toe in een tempo van ongeveer zeventig duizend per jaar. De CBS-registratie geeft in het laatste kwartaal van 1993 een versnelling van de toename van de werkloosheid te zien tot 14.000 personen per maand. Uitgaande van de Macro Economische Verkenning voor 1994 gaat het aantal uitkeringen op grond van werkloosheid naar een niet eerder gekend jaargemiddelde van 715.000 in 1994. Deze ontwikkeling is ook daarom verontrustend, omdat de stijgende werkloosheid zal neerslaan bij specifieke groepen die weinig kansen op de arbeidsmarkt hebben. De werkloosheid zal met name voor vrouwen een negatieve invloed uitoefenen op de mogelijkheden van het combineren van beroepsarbeid en opvoeding van kinderen - een vraagstuk dat in dit nummer wordt geanalyseerd in een artikel van Mertens, Schippers en Siegers over de samenhang tussen de tijdspatronen van inkomen en kinderopvoeding over de levensduur. Is de werkloosheid een conjunctureel verschijnsel, dat vooral door de recessie wordt veroorzaakt? Verdwijnt deze weer zodra de Duitse economie aantrekt, en zodra de onvermijdelijke loonmatiging volgens het Phillips-curve effect zijn functie heeft vervuld? Mogen we rekenen op een herhaling van de tweede helft van de tachtiger jaren, waarin de groei van de werkgelegenheid in Nederland een aantal jaren lang tamelijk spectaculair was en voldoende leek om een toenemend arbeidsaanbod op te vangen? Het ligt voor de hand om te denken dat dit niet zo is. Een relatieve loonmatiging in verhouding tot het buitenland zoals destijds, met een bijbehorende 'exportgestuurde' groei, is waarschijnlijk niet in die mate voor herhaling vatbaar. De concurrentie is scherper geworden, de gulden harder, en er zijn nogal wat bedrijfstakken die met structurele moeilijkheden kampen.

Het beleid van de meeste politieke partijen speelt op een eenzijdige manier in op de huidige recessie. Het antwoord op de olopende werkloosheid is in meerdere of mindere mate gericht op extra bezuiniging door bevrozing van inkomens, en vooral de uitkeringen - waarbij ook de AOW niet gespaard wordt. Vermindering van het bruto/netto traject (de wig) gepaard gaande met loonmatiging - vooral aan de onderkant van de loonstructuur - moet het karwei klaren. In het redactioneel van ons vorige nummer werden verkiezingsprogramma's op dit punt van commentaar voorzien. In dit nummer geeft Coen Teulings zijn visie op de ontwikkeling van loonverschillen en de literatuur daarover; hij gaat daarbij in op de mogelijkheden om egalitaire doelstellingen te combineren met werkgelegenheidsbevordering.

Een beleid van beperking van uitkeringsniveaus heeft, naast de bedoelde aanbod- en vraageffecten via verkleining van de wig tussen bruto en netto looninkomens, ook een bestedingsbeperkend effect. In een recessie werkt dit de beoogde werkgelegenheids groei tegen, en is het moeilijk om puur door loonmatiging additionele vraag naar arbeid uit te lokken in een teruglopende markt. Herverdeling van arbeid kan dan, meer dan op enig ander moment, nuttig zijn als werkgelegenheidsmaatregel, niet alleen door vergroting van het aantal banen, maar ook - en daardoor minder in het oog springend - door baanverlies te voorkomen.

De omvang van de recessie en het daaruit voortvloeiende werkloosheidsprobleem wordt vaak bij voorbaat onderschat. Daarbij geldt dat de maatregelen die in verschillende verkiezingsprogramma's worden voorgesteld niet toereikend zijn om de te verwachten werkloosheid terug te dringen, zoals uit de doorrekening door het CPB blijkt. Verkorting van de werkweek, naast vergemakkelijken van deeltijdwerk, zou behulpzaam kunnen zijn bij het scheppen van banen. Een algemene verkorting van de werkweek is een maatregel waardoor de herverdeling van arbeid wordt bevorderd, en die tevens beantwoordt aan de conjuncturele eis van bestrijding van de oplopende werkloosheid. Het accord in de Stichting van de Arbeid in 1982, waardoor de wekelijkse arbeidsduur beperkt is tot 38 uur, heeft in zekere zin ook zo'n rol gespeeld, zij het op beperkte schaal. De effecten zijn niet onbetwist, maar dat is het lot van een maatregel die in het diepst van de recessie van tien jaar geleden is getroffen en daardoor ondergesneeuwd.

Er zijn argumenten voor en tegen. Arbeidstijdverkorting (atv) past beter in de Keynesiaanse dan in de neoklassieke gedachtengang.

De neoklassieke positie komt er in wezen op neer dat de werkgelegenheid en productie ten principale worden bepaald door de aanbodkant. De schrijvers van een handboek over werkgelegenheidstheorie, Layard, Nickell en Jackman (1991), vertalen het neoklassieke standpunt in een macro-economische argumentatie.³

Bij een algemene atv is de hoeveelheid beschikbaar werk geen vaste koek die herverdeeld kan worden, omdat de productie niet ongevoelig is voor atv. Kortere werken betekent beperking van het aanbod van arbeid. Een eventuele beperking van de werkloosheid die daaruit voortvloeit, stimuleert de inflatie. Aanvaardt men die hogere inflatie, dan was er een beter alternatief geweest: de productie stimuleren om de werkloosheid te bestrijden. Aanvaardt men geen hogere inflatie, dan dwingt een lager arbeidsaanbod tot beperking van de effectieve vraag om de inflatie te stoppen; we zijn dan slechter af, omdat

---

³ Layard R., S. Nickell and R. Jackman, 1991, *Unemployment, Macroeconomic Performance and the Labour Market*, Oxford University Press, p. 507 e.v.

we nu dezelfde werkloosheid weer terug hebben bij een lagere productie en inkomen. Kortom: door korter werken wordt wellicht wel de feitelijke werkloosheid tijdelijk teruggebracht, maar niet de 'natuurlijke' of evenwichts-werkloosheid. In evenwicht krimpt de economie evenveel als de krimp van het arbeidsaanbod. Gevolg: korter werken veroorzaakt een nationale verarming. In de woorden van Layard c.s.:

"As a country gets richer, its men (though not its women) tend to work fewer paid hours per week and fewer years per lifetime. This is fine. But it is a consequence of affluence. Let us not confuse that trend with the completely different question of how we should respond to economic misfortune. To respond to misfortune by making ourselves poorer is not common sense."

Atv blijft hoe dan ook moeilijk verteerbaar vanuit het gezichtspunt van de economie als 'dismal science'.⁴ Er zijn wel wat kanttekeningen te maken bij de redenering van Layard c.s.:

- Layard c.s. gaan ervan uit dat productie en inkomen in goederenmarkt-evenwicht (negatief) worden beïnvloed door atv, terwijl de omstandigheden die het inflatie-evenwicht (de zogenoemde NAIRU) bepalen onveranderd blijven. Het is echter denkbaar dat atv met werkgelegenheidsafspraken in een recessie de evenwichts-inflatie op een lager niveau kan brengen. Loonstijging wordt dan ingeruild tegen vermindering van het - zwaarwegender geworden - werkloosheidsrisico.
- Voorzover verkorting van de werkweek inkomenseffecten heeft kan dat ertoe leiden dat het arbeidsaanbod van partners met een laag inkomen of deeltijdbetrekking wordt gestimuleerd. Immers, theorie en empirie wijzen erop dat het arbeidsaanbod van bijvoorbeeld gehuwde vrouwen meer loonelastisch is dan dat van gehuwde mannen, en bovendien gestimuleerd wordt door daling van het partnerinkomen. Dus naarmate atv leidt tot herverdeling van arbeid tussen mannen en vrouwen zal het negatieve aanbodeffect geringer zijn. Er wordt te gemakkelijk van uitgegaan dat atv leidt tot een evenredige vermindering van arbeids- en goederenaanbod in de economie.
- Herverdeling van arbeid via korter werken kan leiden tot positieve welvaartseffecten die niet in de inkomenssfeer zichtbaar zijn. Banen worden - zij het niet in alle sectoren - dikwijls in voltijd aangeboden. Verreweg de meeste werknemers verkeren dus in een 'randplos-

---

⁴ Die argumentatie wordt voor de Nederlandse situatie exact gevolgd door bijvoorbeeld Rick van der Ploeg, "De roep om bezuinigingen klinkt te snel", commentaar in De Volkskrant van 9 februari 1994. Hij stelt dat "alle vormen van vermindering van het arbeidsaanbod (atv, vut, WAO) een land uiteindelijk alleen maar armer maken".

sing', waarbij de loonvoet en de subjectieve ruilvoet tussen werk en vrije tijd niet met elkaar sporen. Voor sommige voltijdwerkers in reguliere banen zal dus de subjectieve waardering (marginale substitutievoet) voor een uur meer vrije tijd lager zijn dan het uurloon; dit zijn degenen die bij het gegeven loon langer zouden willen werken dan de volle werkweek (mensen met een positieve 'bijklus-geneigdheid'). Voor hun tegenhangers geldt dat zij vrije tijd hoger aanslaan dan het gegeven uurloon; zij boeken welvaartswinst als de wekelijkse werktijd generiek verkort wordt, zelfs bij constant uurloon en daling van het weekinkomen. Dit zijn dus mensen met een negatieve bijklus-geneigdheid. Juist deze 'onzichtbare' welvaartsopbrengsten van een kortere werktijd kunnen het herverdelingseffect van een kortere werkweek bevorderen.

- Layard c.s. erkennen dat een kortere werkweek gewenst wordt als uitvloeisel van welvaartsgroei, met name door het mannelijk deel van de natie - voor vrouwen is het inkomenseffect op het arbeidsaanbod veel geringer. Het is aannemelijk dat een periode van recessie een geschikter klimaat biedt dan een periode van expansie. Immers bij expansie zal inkrimping van het arbeidsaanbod de loonontwikkeling stimuleren, zoals bijvoorbeeld gebeurde in het midden van de jaren zestig toen de arbeidsschaarste werd geaccentueerd door invoering van de vijfdaagse werkweek.

De afwijzing van algemene atv via de neoklassieke route van een onbeweeglijke natuurlijke werkloosheidsvoet is te ongedifferentieerd en te macro-economisch; deze visie zal het in de praktijk afleggen tegen de belangen die spelen in het onderhandelingsproces tussen werkgevers en werknemers. De Keynesiaanse gedachtengang laat meer ruimte voor een visie waarin de oorzaak van werkloosheid mede wordt beschouwd vanuit de vraagzijde en waarin atv kan worden benut om het gat tussen vraag en aanbod van arbeid te stoppen. Het ontstaan van conjuncturele werkloosheid die vervolgens een structureel karakter krijgt (padafhankelijke werkloosheid) kan worden beperkt.

De Keynesiaanse invalshoek wordt geanalyseerd in een al wat ouder, maar toch actueel artikel van Jacques Drèze, dat de effecten van herverdeling van werk (work-sharing) in de eerste helft van de jaren tachtig tracht te evalueren.⁵ Het probleem dat zich voordoet in diepe recessies is dat nieuwkomers

---

⁵ Zie Drèze, J.H., 1986, Work-sharing: some theory and recent European experience, *Economic Policy*, vol. 1, nr. 3. Geciteerd uit de bundel Drèze, J.H. 1991, *Underemployment Equilibria: essays in theory, econometrics and policy*, Cambridge University Press, met name p2. 477 e.v.

en werklozen op de arbeidsmarkt worden buitengesloten. Aan de vraagkant van de arbeidsmarkt vertaalt zich dat zo, dat in bedrijven de marginale opbrengsten van arbeid - bijvoorbeeld als gevolg van vraaguitval - lager zijn dan de loonkosten, zodat geen nieuwe aanstellingen plaatsvinden. De concurrentie tussen nieuwkomers (outsiders) en mensen in reguliere banen (insiders) is afgesneden. Hervreiding van werk, met name in termen van betaalde uren, tussen de eerste en de laatste groep zou efficiënt zijn uit welvaartsoogpunt, maar komt niet spontaan tot stand. Dit welvaartsoordeel berust op een micro-economisch argument.

Werkgelegenheid in termen van *banen* wordt positief gewaardeerd. Sommige outsiders (vooral nieuwkomers) hechten meer waarde aan het verkrijgen van een baan dan sommige insiders (vooral oudere werknemers) toekennen aan het behouden van hun baan. Echter, banen worden in een recessie niet verdeeld, ook niet door invoering van deeltijdwerk. Werkgevers kunnen voldoende potentiële werknemers vinden die bereid zijn een voltijdbaan te nemen, en hoeven dus de extra kosten die gepaard gaan met deeltijdbanen niet aan te gaan.

Werkgelegenheid in termen van *uren* wordt in zekere zin negatief gewaardeerd: het aanbod van uren werk is loonelastisch, dat wil zeggen dat een hoger reëel uurloon nodig is om aanbod van uren uit te lokken. Er wordt welvaartswinst geboekt als de beschikbare banen over meer mensen worden verdeeld. Kort samengevat: er zijn meer banen gewenst, maar minder uren per persoon.

Dat een juiste allocatie of verdeling van betaald werk niet tot stand komt is in de visie van Drèze toe te schrijven aan de complexiteit van de arbeidsmarkt en de loonvorming. Zijn evaluatie van mogelijke effecten rust op een mengsel van neoklassieke en Keynesiaanse gezichtspunten, en bevat geenszins een frontale afwijzing van hervreiding van arbeid. Zijn conclusie is dat er ruimte is voor interventie om een betere verdeling van werk te bevorderen en langs deze weg bij te dragen aan bestrijding van de werkloosheid. Van de maatregelen die in de eerste helft van de jaren tachtig zijn genomen acht hij vooral vervroegde uittrekking met verplichte herbezetting effectief op korte termijn. Over de bevordering van deeltijdarbeid is hij van mening dat het potentieel ervan om de werkloosheid te bestrijden aanzienlijk groter is dan feitelijk is benut.

Een aardige speculatie, zoals Drèze het noemt, is de mogelijkheid van een vierdaagse werkweek bij een bedrijfstijd van zes dagen per week. In feite is dat vrij exact het model van de in het begin genoemde warenhuis-cao. De voordelen die hij signaleert zijn de relatieve besparing op kapitaalkosten door intensiever gebruik van de kapitaalgoederenvoorraad, en de lagere kosten van het woon-werkverkeer per werkende. Daarnaast kent hij aan dit

model het voordeel toe dat het deeltijd-arbeid vergemakkelijkt, met name op een basis van 75 procent (= drie dagen).

Het is alleszins de moeite waard om in een periode waarin de werkloosheid opnieuw de kop opsteekt de mogelijkheid van verdere herverdeling van werk te exploiteren. De winst van atv is wel aanwezig, maar is moeilijk zichtbaar te maken in cijfers. Atv betekent wellicht een lagere inkomensgroei, maar niet noodzakelijkerwijs een lagere welvaartsgroei. De overweging zou kunnen zijn: zo niet nu, wanneer dan? Of met een variant daarop: indien toch, waarom niet nu?

(Boe Thio)